

ТВОРЧАЯ СПАДЧЫНА І.К. КАНДРАЦЬЕВА ЯК КРЫНІЦА ГІСТАРЫЧНЫХ ВЕДАЎ

Літаратурная творчасць пісьменніка, паэта, драматурга, перакладчыка Івана Кузьміча Кандрацьева (1849–1904) супала з перыядам фарміравання гістарычнай думкі ў Расіі і Беларусі. У XIX ст. многія гісторыкі лічылі сэнсам сваёй дзейнасці ўзвышэнне сваёй нацыі, узвядзенне ўласна славянскай гісторыі да глыбокай старажытнасці. З гэтай мэтай са старажытнасці імі адбіраліся выключна неабходныя, кампліментарныя для нацыянальнай самасвядомасці факты. Гэта былі такія гісторыкі і пісьменнікі як І. Лялявель, І.І. Грыгаровіч, М.І. Балінскі, П.В. Баброўскі, Т.Я. Нарбут, Ю.І. Вянелін, А.Ф. Вельтман, Ю.І. Крашэўскі, Д.І. Ілавайскі, М.В. Доўнар-Запольскі і інш. Прадстаўніком тагачаснай гістарычнай думкі з'яўляўся і І. Кандрацьеў. Сведчаннем таму грунтоўныя аб'ёмныя працы па гісторыі Маскоўскага Крамля, гісторыі Масквы і яе навакольных населеных пунктах, гістарычныя апісанні Кіева-Пячэрскай лаўры, Валаамскага і Старажоўскага манастыроў, шэраг гістарычных раманаў, аповесцей і паэм.

Наш суайчыннік прыйшоў да высновы аб тым, што лепшай формай, з дапамогай якой магчыма азнаёміць народ з яго гісторыяй, з'яўляецца форма гістарычнага рамана. Гістарызм кандрацьеўскай мастацкай думкі адчуваецца ўжо ў гістарычных драмах «Быль на Волге» і «Пир Стеньки Разина», дзе адлюстраваны падзеі сялянскага паўстання пад кіраўніцтвам С. Разіна. Назіраемая, ахопліваемая розумам рэчаіснасць адкладавалася ў памяці, дзе спела шмат тэм і сюжэтаў, каб праз пэўны час увасобіцца у вобразах не толькі навелістычных, але і раманных аповядаў.

Першы гістарычны раман вялікага памеру «Гуны» І. Кандрацьеў апублікаваў у 1878 г. [1]. У якасці канцэптуальнай асновы аўтар выбраў тэорыю славянства гунаў, якую адстойвалі І.Ю. Вянелін і Д.І. Ілавайскі. Гуны, па іх меркаванню, з'яўляюцца супольнасцю, якая склалася ў II–IV стст. н.э. у Прыўраллі з цюркамоўных хуну і мясцовых уграў і сарматаў. Гуны падначалілі шэраг германскіх і іншых плямён, стварылі магутны саюз плямён, які неаднаразова рабіў спусташальныя паходы ў многія краіны. Найбольшай магутнасці дасягнулі пры Аціле. Пасяля яго смерці ў 453 г. саюз плямён пачаў распадацца. Выбудоўваючы раман «Гуны» як эпічны жанр аб заваяваннях готаў і гунаў пісьменнік суадносіць кампазіцыю з іх хронікай.

Важнейшым крытэрыям, накіроўваючым арыенцірам, якіх прытрымліваецца І. Кандрацьеў, на працягу сваіх гістарычных раманаў выступаюць сацыяльныя рэаліі, псіхалагічныя дэталі, побытавыя дробязі ўзнаўляемай эпохі. Дакладнасць іх апісання становіцца нормай аповяду. Сюжэт рамана «Гуны» зададзены гісторыяй і геаграфіяй заваявальніцкіх паходаў готаў, гунаў. Пісьменнік дакладна вызначае межы дзяржавы караля Эрманрыка, якая займала прастору ад берагоў Дона і ўсю Паўночную Еўропу. Венеды (славяне) рассяліліся на Балтыйскім узбярэжжы, па Вісле, Паўночнай Дзвіне, Нёмане [1, с. 7]. І. Кандрацьеў імкнецца прытрымлівацца дакладна ўстаноўленых фактаў, дат, падзей, якія зафіксаваны ў пісьмовых крыніцах. З гэтай мэтай у мастацкі тэкст ён уводзіць звесткі вядомых еўрапейскіх і расійскіх гісторыкаў. Для вызначэння гісторыі старажытнага Кіева, які называе сталіцай гунаў, творца прыцягвае працы Саксона Граматыка, Адама Брэменскага, І.Я. Забеліна, П.Й. Шафарыка, Д.І. Ілавайскага і інш. У асобных выпадках празаік абапіраецца на паўночныя сказанні і сагі. Такія крыніцы былі выкарыстаны ім пры вызначэнні тэрыторый, якія заваявалі готы: «По северным сказаниям, или сагам, готы, теснимые из Азии, под владычеством Сиггэ Фридульфсона, т.е. Одена, пришли первоначально в Квенландию, в страну квеннов, стало быть, в восточную часть Финнии, жители которой и по настоящее время называются квенами. В то время вся нынешняя Финляндия носила название Квенланд. Оттуда готы начали распространяться до Карпат и Дуная. В придунайских племенах, отстаивавших свои границы от побед Рима, готы нашли и собственную ограду и даже поборников против общего врага – римлян» [1, с. 4]. У рамане створана цэлая галерэя мастацкіх вобразаў, якія рэальна дзейнічалі ў дадзеную гістарычную эпоху: Аціла, Атанарык, Балемир, Будлі, Эрманрык і інш.

Айчынная вайна 1812 г. была самай значнай гістарычнай падзеяй пачатку XIX ст., якая ўзрушыла жыццё не толькі рускага, але і беларускага народаў. 1812 г. знайшоў таксама ўсебаковае адлюстраванне ў рамане «Великий разгром» [2] і аповесці «Божье знамение» [4]. Падзеі Айчыннай вайны 1812 г., якія па-мастацку адлюстроўвае пісьменнік, разгортваюцца на тэрыторыі нашай краіны. Таленавіты творца ў іх разглядае ўсё тагачаснае грамадства зверху данізу, адносіны розных сацыяльных груп да драматычнага эпизода ў айчыннай гісторыі.

Пісьменнік гістарычна праўдзіва ўзнаўляе псіхалагічныя рысы народнага патрыятызму: «Народ чутко отозвался на клич своего государя, и это было не мимолетной вспышкой возбужденного патриотизма, не всеподданнейшим угождением воле и требованиям государя, нет – это было проявление сознательного сочувствия между царем и народом» [4, с. 47]. У рамане і аповесці І. Кандрацьевым створана галерэя вобразаў герояў Айчынай вайны: М. Кутузава, П. Баграціёна, Барклая де Толі, Ф. Растапчына і інш. Яны выведзены І. Кандрацьевым вельмі станоўча. У апісанні іх учынкаў, думак адчуваецца глыбокая сімпатыя аўтара да гэтых герояў. Імператар Францыі паказаны як нахабны і жорсткі захопнік, дзеянні якога не толькі не апраўданы ні гісторыяй, ні патрэбамі французскага народа, але супярэчаць маральнаму ідэалу чалавецтва: «Человека этого сделала мировым гением грубость, неразборчивость и посредственность, которыми он обладал в более высокой степени, чем грубость, неразборчивость и посредственность» [4, с. 14–15].

Такім чынам, у рамане і аповесці чытачу адкрываюцца старонкі гісторыі Айчынай вайны 1812 г., тагачаснага побыту. Эпізоды вайнага жыцця вельмі маляўнічыя, захопляючыя, жывымі паўстаюць і сапраўдныя, і літаратурныя героі. І. Кандрацьеву ўдалося ўзнавіць свет вайны, нават больш аб'ёмны, чым сапраўднае жыццё, што дасягаюць далёка не ўсе мастакі слова. Тагачасны расійскі чытач, як паказвае крытыка, сустрэў раман і аповесць станоўча. Так, літаратурны крытык часопіса «Дело» пісаў: «Прошедшее восстает перед нами во всем блеске своего величия. Картины превосходны, а блестящий, образный, энергичный язык автора – верш совершенства и в этом отношении у него только один достойный соперник – Виктор Гюго» [7, с. 252–253].

Наступствы акупацыі французамі Масквы знайшлі адлюстраванне ў гістарычным даведніку «Седая старина Москвы», напісаным І. Кандрацьевым у 1894 г. Пры апісанні помнікаў культуры Крамля, Кітай-горада, Белага і Землянога горада, славуцасцей вакол Масквы І. Кандрацьеў не прамінае сказаць аб стане таго ці іншага артэфакта культуры ў час вайны. З болей распаўядае ён аб поўным разрабаванні французамі царквы св. Канстанціна і Алены, пашкоджанні Званіцы Івана Вялікага, знішчэнні Арсенала, Маскоўскага ўніверсітэта з усімі навуковымі скарбамі, з бібліятэкай у 20 тыс. тамоў. Аўтар прыходзіць да высновы, што нашэце Напалеона было самым страшэнным бедствам, якое выпала на долю масквічоў: «Все тогда гибло в пламени: церкви, дома, великолепные здания, сады, и обгорелые их остатки представляли унылый вид опустошения» [5, с. 31]. Сучасны расійскі гісторык Г. Міронаў так ацэньвае кнігу І. Кандрацьева «Седая старина Москвы»: «Если чадо аристократов и буржуа, обучавшиеся истории отечества в классических гимназиях или дома у гувернеров, читали Кондрацьева для души, наслаждаясь его образной речью, то другие россияне получали из его книг зачастую первую, а то и единственную информацию об истории страны, “достопамятностях” Москвы» [6, с. 5].

Хвалявала І. Кандрацьева праблема марнасці, бездухоўнасці тыраніі, дэспатызму ў феадальным грамадстве. Асабліва грунтоўна дадзена праблематыка ўвасоблена ў гістарычным рамане «Салтычыха» [3]. Пісьменнікам створаны вобраз вылюдка чалавечага, для якога бязлітаснае мучэнне безабароннай ахвяры з'яўлялася найвышэйшай асалодай. Пісьменнік імкнецца зразумець чаму стала магчымым беспакарнае забойства 75 нявінных ахвяр? Пры гэтым аўтар твора падкрэслівае, што здэкі адбываліся не ў глухім уездзе, Салтычыха пражывала ў Маскве. Самае жудаснае ў гэтай сітуацыі, што на бок вылюдка станавіліся стацкія саветнікі, начальнік паліцмейсцёрскай канцылярый і іншыя чыноўнікі, якія за хабар нават каралі бізуном мужыкоў, што прыходзілі скардзіцца на лютую памешчыцу. З абурэннем піша аўтар: «Из имений Салтыковой тянутся подводы с сеном, мукой и разной живностью – гусями, утками, поросятами – на дворы сговорчивых чиновников» [8, с. 14]. Таму дваццаць адзін раз пачыналася дазнанне аб жудасных справах памешчыцы і кожны раз яна з дапамогай падкупленых чыноўнікаў выходіла сухой з вады і з яшчэ большай вытанчаннасцю працягвала здзекавацца над сваімі прыгоннымі. І. Кандрацьеў прыходзіць да высновы, што ў існаванні такой атыгуманнай з'явы павінен сацыяльна-эканамічны лад, прыгоннае права.

Гістарычная проза І. Кандрацьева адметна жанравай разнастайнасцю: раманы («Ермак – завоеватель Сибири», «Лютая година», «Казнь Верещагина», «Раскольничьи гнезда»), аповесці, гісторыка-культурныя даведнікі, гістарычныя апісанні манастыроў, тэксты для дзіцяча чытання («Искра Божья»). У іх пісьменнік сабраў і сістэматызаваў велізарнейшыя гістарычныя матэрыялы, які адлюстроўвае важнейшыя старонкі гісторыі Расійскай імперыі, у склад якой уваходзіла і Беларусь. Напісаныя лёгка і займальна, яны з'яўляюцца каштоўнай крыніцай гістарычных ведаў.

Шэраг крытыкаў спрабавалі абвінавачваць І. Кандрацьева ў недакладнасці пэўных гістарычных фактаў, якія ўведзены ў тэкст твораў. Не аспрэчваючы гэта, неабходна, тым не менш, заўважыць, што пісьменнік не гісторык, ён не стварае новыя гістарычныя канцэпцыі, а толькі дае белетрыстычную рэканструкцыю падзей далёкага мінулага на падставе высноў, запачычаных з навуковых прац.

1. Кондратьев, И.К. Гунны. Эпоха великого переселения народов: ист. роман из жизни славян IV-го и V-го столетий / И.К. Кондратьев. – Москва : Тип. Э. Лииснер и Ю. Роман, 1878. – 184 с.

2. Кондратьев, И. К. Великий разгром: ист. роман из эпохи кровавых драм и великих смятений / И. К. Кондратьев. – Москва : Издание А. Земского, 1887. – 227 с.

3. Кондратьев, И. К. Салтычиха / И. К. Кондратьев. – М. : И.Я.Поляков, 1895. – 245 с.

4. Кондратьев, И. К. Бич божий. Божье знамение / И. К. Кондратьев ; послесл. К. Новикова. – М. : Панорама, 1994. – 255 с.

5. Кондратьев, И. К. Седая старина Москвы / И. К. Кондратьев. – М. : АСТ, Хранитель, 2008. – 764 с.

6. Миронов, Г. Е. Старая Москва – далекая Москва / Г. Е. Миронов // Кондратьев, И. К. Седая старина Москвы / И. К. Кондратьев. – М. : Воениздат, 1996. – 764 с.

7. Новиков, К. О творчестве Ивана Кондратьева / К. Новиков // Кондратьев, И. К. Бич божий, Божье знамение (часть 2) : повесть / И. К. Кондратьев. – М. : Панорама, 1994. – С. 247–254.

8. Опочинина, Л. Е. Салтычиха «мучительница и душегубица» / Л. Е. Опочинина. – М. : Красная новь, 1923. – 23 с.